

Çağdaş Otobiyografi Yazımı

İsmail ÖĞRETİR (*)

Özet: Bu çalışmanın amacı yirminci yüzyıl otobiyografi yazımındaki gelişmeleri incelemektir. Hızlı değişimlerin yaşandığı bu dönemde otobiyografi de yeni düşüncelerin ışığında hem nicelik hem nitelik açısından önemli değişikliklere uğramış, edebi bir tür olma yolunda büyük mesafe kaydetmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde yirminci yüzyıl öncesi eserlerde insanın kendi öz yaşamına ait verdiği bilgilerin otobiyografik bir anlam taşıyıp taşımadığı tartışılmakta, hemen her döneme ait düşünceler bazı örneklerle verilmektedir. İkinci bölümde, artık insanın rahatça 'ben' diyebildiği yirminci yüzyılda daha bilinçli bir yazı türü olarak otobiyografinin kabaca üç dalga halinde geliştiği ve edebiyat dünyasına katkıda bulunduğu açıklanmaktadır. Sonuçta ise yüzyılın sonunda otobiyografi yazımının hız kesmediği, değişimler olsa bile, insanların öz yaşamlarını edebi bir dille aktarma edimlerinin bundan sonra da sürme eğiliminde olduğu vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Otobiyografi, yirminci yüzyıl, Batı, tür, ben

Contemporary Autobiography Writing

Abstract: The aim of this study is to examine the developments in autobiography writing in the twentieth century. In this era of rapid changes, autobiography changed a lot in the light of new ideas both quantitatively and qualitatively and gained momentum in the way to become a literary genre. In the first section of the study, it is discussed whether the information given by humans in the before-twentieth-century works bear any significance from autobiographical perspective. Ideas of almost every age are given with some specific examples. In the second section, it is explained that, in the twentieth century where one can easily say 'I', autobiography as a more conscious mode of writing developed roughly in three waves and that it contributed much to the literary world. Consequently, it is emphasized that even at the end of the century, autobiography writing continued with the same speed, and despite some changes, people would be inclined to relate their life stories in a literary form.

Keywords: Autobiography, twentieth century, West, genre, self

*) Doç.Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, (e-posta: iogretir@atauni.edu.tr)

Giriş

Otobiyografiye tarihsel açıdan bakıldığında, diğer birçok edebi üretimde olduğu gibi eski Roma'ya ve Yunan'a, hatta daha ötelere uzanmak gerektiği görülür. Doğal olarak bu izi sürerken çağdaş anlamda bir özyaşam öyküsü yazımından çok, otobiyografik özellikler içeren metinlerden söz ediyoruz demektir.

Bu noktada orijinal kültürlere ve sözlü geleneğe dönüldüğünde kişilerin kendi yaşamlarından parçacıkların yer aldığı, şarkı, şiir türünden metinlerin bulunduğu söylenebilir. Yazıya dökülmüş metinler arasında ise, Eski Çin ve Japonya'da, İslam-Arap ülkelerinde ve Hindistan'da ortaya konmuş birçok esere rastlanabilir. İbn Haldun'un Türkçeye *Hatıralar* diye çevrilen *At Ta'rif*'i güzel bir örnektir. Böylece bir bakıma binlerce yıllık bir gelenek karşımıza çıkmaktadır.

Burada bir nokta dikkat çekicidir: Batı dünyasının dışında hem yazı öncesi hem yazı sonrası dönemlerde üretilmiş öz-temsili (*self-representation*) metinlerinin varlığının kabulü, Batı'da yaygın olan otobiyografinin yalnızca Batılı bir biçim olduğu ve Aydınlanma'yı takip eden bireyleş(tir)me sürecinde Batı kültürünün özel bir başarısı olduğu yönündeki iddia ile ters düşmektedir. Bu olumlu bir gelişmedir ve gelecek çalışmaları etkileyecek niteliktedir.

Bununla birlikte konumuz gereği yine yüzümüzü Batı'ya çevirmek zorundayız. Sokrates'in hiçbir şey bilmediğini itiraf etmesiyle başlayan otobiyografik anlatı serüveni, kitap boyutuna St. Augustine'in *İtiraf*'ı (İ.S. 397) ile ulaşmış ve bunun etkisi aşağı yukarı 1000 yıl sürmüştür. Bu dönemdeki eserler din kaynaklıdır, ruhsal sınavın hizmetine kendini adamanın bir biçimidir. Daha sonraki metinlerde ise, yavaş yavaş bir sekülerleşme sezilenir, hümanist özne öne çıkmaya başlar. Özellikle Francis Bacon, John Locke ve David Hume gibi filozoflar, araştıran bir "Ben"i yeni ontolojilerin içine yerleştirip, yeni bir sistemin öznesi yaparlar.

Keşifler ve sonrasındaki kolonileş(tir)me döneminde oluşturulan otobiyografik metinler bir yandan rekabet içinde hegemonya kurma, öte yandan esaret öyküleriyle doludur. On yedinci yüzyılda ise Descartes sahnededir; "Cogito" aracılığıyla Aydınlanma öznesi, düşünen bir varlık olarak karşımıza çıkar. Öte yandan Protestanlığın gelişmesiyle ortaya çıkan yeni inanç gruplarının karşı koyan sesini duyuracak tinsel (*spiritual*) otobiyografilerin sayısı artar.

On sekizinci yüzyılda bir burjuva yaşamı ve kültüründen, dolayısıyla Pepys'in günlüğünden Lady Montagu ve Vico'nun yaşam anlatılarına uzanan bir burjuva öznenin söz edilebilir; tabii ki J. J. Rousseau'yu unutmamak kaydıyla. Çünkü Rousseau *İtiraf* adlı eseriyle hala etkisini sürdüren ihtilafçı bir yaşam anlatısı modeli çizerken devasa bir "kendi düşüncelerine dalmış birey" projesi geliştirmiştir. On sekizinci yüzyılın bir başka özelliği de hem sayı hem çeşit olarak otobiyografilerdeki artıştır; bunda okuma yazma oranının yükselmesi ve basım olanaklarının artması etkili olmuştur. Bu arada yaşam yazımının demokratikleştiği de söylenebilir.

On sekizinci yüzyılda bir büyük isim de Benjamin Franklin'dir. Amerika'da Püritan doğup seküler bir dünyaya açılan, bu arada *Otobiyografi*'siyle kendi kendini yetiştiren insan mitini işleyen Franklin, girişimci cumhuriyet öznesini ortaya koymuştur. On sekizinci yüzyılda ayrıca köle ticaretiyle birlikte köle-anlatılarının sayısında artış görülür; genellikle okuma-yazma bilmeyenlerin ürünleri olduğu için bunları "anlatıldığı gibi" (*as-told-to*) kayda geçirenler vardır.

Köle metinleri doğal olarak on dokuzuncu yüzyıla da sarkar ve gelişmeler gösterir. Artık Frederick Douglas ve Harriet Jacobs gibi özgürlüğüne kavuşmuş eski kölelerin kendi yazdıkları metinler vardır. Smith ve Watson'a göre bu gelişmede Bildungsroman'ın büyük etkisi bulunmaktadır: Bildiğimiz gibi Bildungsroman genç bir yaşamın aile veya dini topluluktan daha büyük bir toplumsal şebeke içinde cins, sınıf ve ırk bilinciyle yetişmesini anlatmaktadır. Bu türde, eski köleler; kölelik, kendi kendini eğitime ve Amerikan vatandaşlarının özgür toplumuna katılma arayışı içeren metinler anlatarak veya yazarak baskıcı kölelik kurumuna müdahale etmede güçlü bir retorik araç keşfetmişlerdir. (Smith ve Watson, 2001: 69) On dokuzuncu yüzyılda ayrıca Kızılderili anlatıları ile sanayi devrimi ve sendikaların gelişmesiyle ortaya çıkan işçi sınıfına ait metinlerin çoğaldığını görmekteyiz.

On dokuzuncu yüzyıla ait olup yirminci yüzyıla miras kalmış, belki de hala örnek oluşturan bir başka tür ise Romantik arayış anlatısıdır. Bu anlatı biçiminde otobiyografik olan, bir tür alegoriye dönüşür: Egonun ötesinde, yüce bir "mutlak" doğa, aşk veya zihin ile bütünleşmeyi arzulayan ideal ya da aşkın bir ben (*self*) arayışının alegorisi. Bunun en mükemmel örneklerinden birisi de bizi, tutkulu endişenin sanatsal bir öz-portresini çizerek intiharin eşğine kadar sürükleyen Goethe'nin *Genç Werther'in Acıları* olmalıdır.

Batı'daki otobiyografi tarihi yalnızca bir edebiyat tarihi olarak okunamaz. Yaşam anlatısı ve onun birçok türü Batılı özneler, Batılı kültürler ve Batılı ulus kavramlarının oluşmasında temel görev üstlenmişlerdir. Benzer bir görevi, devam etmekte olan keşifler, kolonileş(tir)me, emperyalizm ve şimdilerde, küreselleşme projesi içinde yerine getirmektedirler.

Yirminci yüzyılda yazılan otobiyografilere sistematik bir yaklaşım olanaksızdır. Ancak Smith ve Watson, yaşam yazımı için 52 tarz belirlemişlerdir. Hem tarihsel hem çağdaş olan bu tarzlardan birkaç örnek seçebiliriz:

a) Göç ve sürgün anlatıları, b) Etnik kimlik ve topluluk anlatıları, c) Şahitlik anlatıları, d) Hapishane metinleri, e) Çocukluk anlatıları, f) Bildungsroman, g) Postmodern anlatılar, h) Özürlü ve engelli anlatıları, ı) AIDS anlatıları, i) Siberuzam (*cyberspace*) anlatıları. (Smith ve Watson, 2001: 72)

I. Otobiyografi'ye Eleştirel Yaklaşım

Bu yaklaşımı üç dalga halinde verebiliriz:

A. Birinci Dalga

Otobiyografi yirminci yüzyılda, özellikle yüzyılın ikinci yarısında araştırılabilecek bir alan olarak öz kimliğine kavuşmuştur. Bu yolda ilk ciddi adımı atan kişi, Alman filolog Georg Misch'dir. Otobiyografiyi, bir tek insan yaşamının (*bios*), kendisi tarafından (*auto*) yazıya dökülmesi (*graphia*) şeklinde tanımlayan Misch, tanınmış kişilerin, liderlerin temsili yaşamlarını öne çıkarır. İster iyi, ister kötü ün yapmış olsunlar, bu önemli kişilerin yaşam öyküleri tarihsel uğrağın ruhunu yaşatır, sosyal yaşam ve söylemle yakından ilişkilidir. Misch'in bu ölçütleri, neredeyse bütün yirminci yüzyıl boyunca kullanılmıştır. Misch'in çalışmaları birinci dalga kabul edilebilir.

Bazen tarihsel metin, bazen büyük eserlerin derkenar bilgileri gibi görülen otobiyografi için yıllar içinde, yine o önemli kişilerin metinleri değerlendirilerek bazı eleştiri normları geliştirilmiştir. Örneğin, St. Augustine, Rousseau, Franklin, Goethe ve Thoreau'nun yaşam anlatıları kanonik hale gelmiştir.

B. İkinci Dalga: Yaratıcı (*Creative*) Öz-temsil

1956 yılında Belçika'lı eleştirmen Georges Gusdorf "Otobiyografinin Şartları ve Sınırları" adlı makalesini yazdığı anda otobiyografiye yaklaşımda büyük bir değişiklik meydana gelmiştir. Çünkü eleştirinin odak noktası kendini-anlatmaya (*self-narrating*) dönmüştür. Yani otobiyografinin *auto* kısmı gündeme gelmiştir. Daha önce kimlik, öz-tanımlama, öz-varlık veya öz-yanılma gibi bireye ait sorunlar öne çıkmıyordu; bunların herhangi bir felsefi, psikolojik, edebi ya da tarihsel çağrışımları bulunmuyordu. Aydınlanma veya liberal-hümanist kendilik (*selfhood*) nosyonu "ben"i insanın evrensel, aşkın bir işareti olarak anlarken yirminci yüzyılın ilk yirmi-otuz yılındaki, birleşmiş bir kendilik nosyonuna radikal karşı çıkışlar, kendini anlatmada tutarlı bir "öz" ve "hakikat" in varlığını aşındırmışlardır. Böylece evrensel bir "öz" yerini, öz-yabancılaşma ve öz-parçalanma ile bölünmüş bir "özne"ye bırakmıştır. Bunda en önemli etkenler, Marx'ın sınıf bilinci çözümlemesi ve Althusser'in açıklamaları, Freud'un psikanalizi, Freud'un ve Lacan'ın dil üzerine çalışmaları, yine Saussure ve Rus biçimcilerinin dil üzerine yaptığı incelemelerdir.

Sonuç olarak şunu vurgulayabiliriz: Öz-temsil projesi artık kendi hakikatine doğrudan bir giriş olarak okunamaz. İkinci dalganın görüşüne göre kendini referans gösteren anlatıları, bir yaşamın hakikatine ait yerler olarak değil, yaratıcı öz-bağlanımlar olarak algılamak otobiyografiyi edebi bir tür statüsüne yükseltmiştir.

Avant-Garde, Postkolonyal ve Postmodern Müdahaleler

Amerika'lı eleştirmen James Olney'in 1972'de yayımlanan *Öz'ün Metaforları: Otobiyografi'nin Anlamı* adlı kitabı bir geçiş dönemini simgeler. Bu eser bir fitil ateşle-

miştir; otobiyografi üzerine eleştirel çalışmaların sayısı artar, ancak tartışmalar “kendi, öz” (*self*) kavramından, “öznellik”e doğru kaymıştır.

Bu dönemde önemli müdahalelerden söz edilebilir. Örneğin, Avant-Garde yazarları, kent-merkezli bir metropoliten kimlik alanından, merkezsizleşmiş bir metropoliten kimlik alanına kayarak modernizmden kopmuşlardır. Thomas Kuhn bunu bir paradigma değişimi diye tanımlar. Kimlik, kentin parçalanmış, merkezsiz uzamlarında hareketlilik kazanmıştır. Bu deneyci yazarlar sanki otobiyografik olanı sorunlaştırmış görünmektedirler, imkânsızlığını göstermek ister gibidirler.

Postkolonyal yazarlar Batı’da daha önce üretilmiş olan kimlik ve deneyim normlarını sorunlaştırarak güvenilir yeni terimler üretmek istemişlerdir. Özellikle Franz Fanon ve Aimé Césaire’in yönlendirmeleriyle, yeni özne pozisyonları kurma ihtiyacı doğrultusunda, yeni öznellik kavramları önerilmektedir. Örnek olarak transkültürel, diasporik, hybrid (*melez*) ve nomadik (*göçebe*) verilebilir. Bunları kullanan yaşam anlatılarının küresel bilginin yeniden düzenlenmesine, bir direniş edebiyatı düzeyinde katkıda bulunduğu söylenebilir.

1970’lerde başlayıp yirminci yüzyılın sonuna kadar süren eleştiri kuramı tartışmalarında öznellik ve dolayısıyla otobiyografik edimler ile ilgili kavramlar yeniden oluşturulmuştur. Özellikle Derrida’nın yapıbozumu, Barthes’in semiyotiği ve Foucault’nun söylemsel iktidar rejimleri çözümlemesi, yazarların öz-mevcudiyet, otorite, sahilik ve hakikat gibi metafizik kavramlardan uzaklaşmalarına neden olmuştur. Lacan ve Derrida için kendi (öz) bir kurgudur, söylemde oluşturulan bir yanılısamadır. Hakiki bir öz hiçbir zaman keşfedilemez, maskesi çıkarılamaz çünkü onun özü bir roman içi romandır, sonsuz geri çekilmedir. Öyleyse özün kökeni ve tarihi kurgudur, bu kurgunun söylediklerinin tarihi izlense bile. Öz yarılmış, parçalanmış olduğu için bütün olarak artık kavramsallaştırılmaz. Verili bir anda kendine öz diyen şey başka bir verili zamandaki kendisinden farklıdır. Virginia Woolf’un *Kendine Ait Bir Oda* adlı eserinde belirttiği gibi “ ‘Ben’ yalnızca gerçek varlığı olmayan bir kimse için uygun bir terimdir.” (Woolf, 1989: 4)

1975-2000 yılları arasında eleştiri kuramındaki değişikliklere müdahalesi olan birçok kişiden söz edilebilir. Lacan, Derrida, Lyotard, Althusser, Foucault, Bakhtin, Kristeva, Butler ve Fanon ilk akla gelen isimlerdir. Bu isimlerle birlikte otobiyografi eleştirisindeki ikinci dalga sona ermiş, öznenin anlaşılması yönünde paradigma değişikliği olmuştur. Batı’nın efendi anlatılarının kültürel otoritesini sarsan gelişmeler meydana gelmiş, kanonik otobiyografi kurumu da bundan nasibini almıştır.

C. Üçüncü Dalga

Smith ve Watson’ın üçüncü dalga olarak adlandırabileceğimizi söylediği dönem (aşağı yukarı 1980-2000 arası) yalnız otobiyografi yazımı değil eleştirisi açısından da sayının ve çeşitliliğin arttığı bir dönemdir. Dolayısıyla türe ait sorgulamalar da artmıştır. Misch’in tanımladığı ve ikinci dalga eleştirilenleri Gusdorf ve Hart’ın kurduğu normlara meydan

okuyan birçok otobiyografi eleştiri türü üretilmiştir. Yeni bir *graphia*, yani yazıya geçme biçimi, metnin kendi içinde savaşılan anlamlama (*signification*) güçlerinin dikkatle didiklenmesi önem kazanmıştır. Artık okurlar *auto*'ların yazıya geçirilme pratiklerinin ve ister yazılı ister hayal edilmiş, söylenmiş ya da şekillendirilmiş olsun özgöndergeselliği gerçekleştiren metinlere özgü *bios*'larının çerçeveleme pratiklerinin olup olmadığını sorar. Otobiyografik olanın disiplinlerarası sınırlarda kuramsallaştırılması, otobiyografinin kanonu ile diğer öz-sunum araçlarının da içinde yer aldığı daha geniş yaşam anlatısı alanını ilişkilendirmek için yeni yollar önermektedir. (Smith ve Watson, 2001: 91)

Bu dönemde öne çıkan üç isimden söz etmek gerekli görünmektedir: Paul de Man, Philippe Lejeune ve James Olney. Otobiyografinin, konu olarak ele aldığı yaşamı temsil edemeyeceği görüşünde olan De Man, yaşamın otobiyografiyi bir edimin sonuçlarını üretmesi gibi ürettiğini farz ettiğimizi, oysa otobiyografik projenin de aynı ölçüde yaşamı üretebileceğini ileri sürer. De Man'a göre bir tür olarak otobiyografi, konuşan ve devinen hayali ya da mevcut olmayan bir kişinin temsilidir; otobiyografik temsil bir canlandırma ya da kişilik kazandırma (*impersonation*) edimi olarak okunabilir. (De Man, 1984: 67-81)

Lejeune, otobiyografi incelemelerine ayrı bir boyut kazandırır. Eleştirmene göre otobiyografik durum bir "akt" değil, bir "pakt"dır, yani edim yerine sözleşme işlemi vardır. Lejeune, kuramında okuyucuyu anlam üretme işleminin içine katmak ister. Anlatıcı ile okuyucu arasındaki sözleşme; yazarın adı, öykünün anlatıcısı ve kendisinden söz edilen kahraman arasındaki özdeşliği öngörür. Otobiyografi yazarı için böyle bir sözleşmenin varlığı bir bakıma başlangıç noktasıdır.

Lejeune'ün görüşüne göre otobiyografi değişikliklere uğrasa bile varlığını sürdürecektir. Lejeune bunu şöyle dile getirir: "Toplumun evrimi ve yeni medyaların ortaya çıkması, otobiyografinin sıradan örneklerinin inanılmaz ölçüde yayılmasına yol açtı. Ancak aynı zamanda otobiyografinin, bireysel anlatımın toplumsal boyutunu daha belirgin biçimde göz önüne seren biçimlere girmesine neden oldu." (Lejeune, 1999: 172).

Olney'in de otobiyografi incelemelerine katkısı büyüktür. Eleştirmen, Gusdorf'un yazdıklarını gündeme getiren kişidir ve kendi görüşleriyle Gusdorf'unkiler arasındaki koşutluğa dikkat çeker. 1972'deki *Metaforlar*'ından 1999'da yazdığı *Bellek ve Anlatı*'ya kadar otobiyografi ya da yaşam yazımı üzerine kafa yoran Olney, son kitabında beğendiği bir otobiyografi tarifinin henüz yapılmadığını belirtir. Bu yüzden tanımlamaktan çok, keşiflerde bulunmak için yazılması gerektiğini vurgular (Olney, 1998: xvı).

Sonuç

Otobiyografik edimler sürekli, söylemlerin kesiştiği, çeliştiği ve birbirinin yerini aldığı, anlatıcıların, performatif diyalojizm aracılığıyla karmaşık ve çelişkili öz-konumlandırmalara kuvvetle çekildiği, çatışan kültürel mevkilerde meydana gelmektedir. Anlatıcı-okuyucu ilişkisinin anlaşma şartları, sürekli yeniden görüşülmektedir; çünkü yazarlar ve

uygulayıcılar farklı özneler ve farklılıkta özneler olarak yeni biçimlerde sesleri duyulsun diye yeni kimlik retorikleri ve öz-temsili stratejileri geliştiriyorlar. Örneğin Michel Leiris, Gloria Anzaldio, Art Spiegelman ya da Bessie Head gibi yazarların süreçteki özne üzerine çağdaş araştırmaları, söz konusu metinleri süreksizlikler, açıklık, devingenlik, kültür ötesi melezlik türünden özellikler temelinde okumaktadır. Bu yenilikçi yaşam anlatıları, kişinin kendi yaşamını kaleme alma pratiklerini, politikalarını ve imkânlarını yeniden düşünüp kuramsallaştırma yolunda verimli alanlar olarak hizmet edebileceklerdir (Smith ve Watson, 2001: 74).

Yaşam anlatılarına karşı bu çağdaş büyülenme kısmen bir tür bireysellik ideolojisinin gücünden ve onun üzerimizdeki kültürel etkisinden kaynaklanmaktadır. Yani bizi kendi kendini yetiştirmiş (*self-made*) bir birey kavramı cezbetmektedir. Üretilen yüzlerce hatırat sayesinde şahit olduğumuz bir başka konu daha vardır. Otobiyografik özneler önce kendilerini kültürel olarak tanımlayan “kadın” veya “gay” veya “siyahi” ya da “engelli” türünden bütüncül kategorileri yarıp parçalamak, sonra hafıza, deneyim, kimlik, cisimlendirme (*embodiment*) ve faillik (*agency*) parçacıklarını yeni, genellikle melez, özne tarzları oluşturmak üzere bir araya getirmek istemektedir. Bu bağlamda yaşam anlatısı yeni seslere uyum sağlamak ve medya, ideolojiler ve öznelerin farklılıkları aracılığıyla yeni şekillerin varlığını varsaymak bakımından önemli ölçüde esnekliğe sahip olduğunu ispatlamış görünmektedir.

Kaynakça

- De Man, P. (1984). “Autobiography as De-facement”. *The Rhetoric of Romanticism*, New York: Columbia University Press, 67-81.
- Gusdorf, G. (1980). “Conditions and Limits of Autobiography”. *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*. James Olney (Ed.). Princeton: Princeton University Press, 28-48.
- Lejeune, P. (1999). “Özyaşamöyküsünde Yenilik Yapılabilir mi?”. (Çev. İhsan Batur). *Kitaplık, Üç Aylık Edebiyat Dergisi*, 37/Yaz 164-74.
- Olney, J. (1980). “Autobiography and the Cultural Moment. A Thematic, Historical, and Bibliographical Introduction”. *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*, ed. James Olney, Princeton: Princeton University Press, 3-27.
- Olney, J. (1988). “Introduction”. *Studies in Autobiography*, James Olney (Ed.). New York: Oxford University Press, xii-xvii.
- Olney, J. (1988). *Memory and Narrative: The Weave of Life-Writing*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Smith, S., Watson, J. (2001). *Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Woolf, V. (1989). *A Room of One's Own*, New York: Harcourt Brace Jovanovich.

